

Emanuel Rádl

Filosofie a teologie

(Křesťanská revue 1, 1927/28, s. 2-7)

Pan dr. Smetáček napsal na jaře v *Kritice* úvahu „E. Rádl a náboženství“ s některými poznámkami k mé brožuře *Naše náboženské ideály před válkou a po válce*. Tento můj článek je zčásti odpovědí na onu úvahu; dr. Smetáček se ptá, mluví-li ze mne teolog či filosof; mluvím ovšem jako filosof, nikoli jako teolog.

U kořene zpopularizovaného odmítavého názoru na teologii je přesvědčení deistické (deismus je kámen úrazu našeho přemýšlení o náboženství), že „zjevené“ náboženství je právě tak dílem lidským jako „přirozené“, s tím rozdílem, že náboženství přirozené odpovídá zásadám vědeckým, zjevené neodpovídá. Deismus neobstál, ale hledání náboženství „přirozeného“ bylo po celé 19. století heslem těch, kteří se nerozhodli zavrhnout náboženství docela. Ještě intenzivnější pak než hledání náboženství přirozeného bylo protestování proti náboženství zjevenému. „Náboženství v hranicích pouhého rozumu“, udal heslo své doby Kant, kde pouhý rozum výslovně je postaven proti „zjevení“. V hranicích rozumu? pochybovali někteří a mluvili o hranicích pouhého citu: jiní se pokusili jít ještě dále než Kant a mluvili o náboženství v hranicích pouhého (tělesného) člověčenství: „pravým smyslem teologie je antropologie“, praštil pěští o stůl L. Feuerbach. A v tomto radikalismu, dnes ovšem vyseptalém a žijícím jen ze vzpomínek, trčíme dosud. Který vzdělanec se dnes zahodí tak, aby vážně bral náboženství zjevené? Jestli vůbec se uznává nějaké, nesmí překračovat hranici jeho rozumu. Nesmí?

Důsledek náboženství uzavřeného hranicí rozumu je, že filosofie, která je právě svrchovaným panstvím rozumu, vládne nad teologií, jež je pak nanejvýš zvláštním případem filosofie. Každé stručné dějiny filosofie vám povědí o válce filosofů s teologií a jak se moderní doba začala vítězstvím filosofie a porážkou teologie. Co vůbec s teologií v moderní soustavě vědění? V *Konkrétní logice* Masaryk vykládá, že přirozená teologie *není vůbec samostatnou vědou* vedle ostatních věd: „Bůh není a nemůže být empirickým předmětem vědeckého bádání. Přírodověda přírodopis (kosmologie), dějepis atd. se mohou pokusit o důkaz existence Boží a také ji dokázat; ale pak je teismus jen přírodovědeckou a historickou doktrínou a není samostatným teologickým vědění...“ Na jiném místě téhož spisu pak Masaryk vykládá, že teologie je „světovým názorem, který nám podávají přívrženci pozitivního náboženství“, a z toho stanoviska shledává, že antagonismus mezi teologií a filosofií je pochopitelný. Podobně v *Rukojeti sociologie* [*Naše doba* 1901, s. 10] počítá

teologii mezi vědy „historicky ustavené“, tj. nikoli původní, nikoli samostatné; rozhoduje prý o ní myšlenkový směr ducha, jenž různé vědy spojuje v jedno vědní těleso. V těchto dobách Masaryk tedy sice teologii přímo nezamítal, ale pokládal ji jen za nahodilý útvar, nevytvořený za účelem vědeckým, nýbrž jen za účelem praktickým, pro výchovu kněží. Rok po vydání *Rukojeti sociologie* Masaryk opravil svoji klasifikaci věd právě ohledem teologie. [Ke klasifikaci věd, *Česká mysl* 3, s. 2.] Teď do hierarchie věd pojal také teologii jako samostatnou a původní vědu, ale poznamenává: „...rozumí se *vědeckou* teologii. Dělíme pak obor teologie na abstraktní (= filosofie náboženství), na konkrétní (rozmanité vědy teologické, pokud nejsou např. historií a jinými vědami) a na teologii praktickou. Kdo náboženství a život náboženský vedle intelektuálního a uměleckého uznává tak jako uznávám já, musí vedle ostatních speciálních věd uznat také speciální obor teologický, opakuji vědecký.“

Toto kolísání je pro Masaryka příznačné. Věděl, že teologie patří do soustavy věd a hleděl ji tam dostat, ale názory jeho doby mu nedávaly prostředek, najít v soustavě pro ni místa. Vidí v ní jen „světový názor“ a ještě podezřelý, pak zvláštní vědu, ale hned se ohražuje, že teologii ovšem jen *vědeckou*! Ani teď však dobře neví co s ní: jaký je zvláštní obsah teologie? Čím se liší od filosofie? Jak odůvodnit její samostatnost? Není „abstraktní teologie“ Masarykova (= filosofie náboženství) jen filosofií a tedy nikoli teologií? [Zvláště podrobnosti výkladu Masarykova, které tuto vynechávám, ukazují jeho nejistotu a jeho zápas mezi uznáním teologie a nemožnosti najít pro ni právě odůvodnění.]

Vskutku teologie, neuznávající za svůj základ zjevení, nemá existenční důvod, nemajíc ani vlastní předmět ani vlastní metody. Nemluvme mnoho o tom, že orientální náboženství, která zjevení neznají, neznají rozdíl mezi teologií a filosofií; to by se dalo vysvětlit jejich panteismem, který je sám najednou jakoby teologií a jakoby filosofií. Nemožnost teologie bez zjevení plyne ze samé podstaty věcí. Jestliže se filosofie zabývá studiem toho, co koneckonců je (co existuje a co je správné), kde je pak ještě nějaké místo pro teologii? Pak ovšem i studium Boha a srovnávací studium náboženství je filosofií a nikoli teologií. Toto stanovisko také neuvědoměle mluví ze slov těch, kteří očekávají od pokrokové filosofie, takové, onaké, položení pravých základů pro teologii novou, kdežto prý stará teologie je jen předsudkem. Odtud pak pocházejí všeliké pokusy, dovolávat se filosofie a moderní vědy proti „církvní teologii“. Není to jen povrchní diletantství: pro předešlá dvě století byly právě pokusy o náboženství založené na filosofii příznačné: Spinoza, Kant, Hume, Comte, všeliké filosofie náboženství a všeliké „názory moderního člověka“ byly moderní náhražkou za náboženství. V předešlém století jsme prošli dvěma fázemi tohoto směřování filosofie a teologie: napřed radikálové zavrhovali náboženství vůbec a hledali „Ersatz der Religion durch

Vollkommeneres“ (E. Dühring, 1883); často odsuzovali filosofii a teologii jedním dechem. Později, zvláště po devadesátých letech, nastalo vystřízlivění z radikalismu protináboženského a filosofové začínali sami sestrojovat svá filosofická náboženství: Comte už dlouho předtím dal příklad; Euken, Boutroux, James a mnozí jiní byli skromnějšími filosofové náboženství. U nás dosud se mívá mezi vzdělanci za to, že filosof je mocí svého oboru povolán mluvit o náboženství autoritativně; filosofické náboženství pak dosud nepřestalo u nás být nadějí těch, kteří, vychováni jsouce v ideologii předválečné, nepochopili ducha doby nové.

Tu je jedna z dnešních úloh filosofie: pochopit, že si *neprávem osobovala úkol sestrojovat náboženství a teologizovat*. Teologie není kapitolou z filosofie, nýbrž vědou samostatnou, jež své nároky na existenci nemá od filosofie právě tak jako je nemá od filosofie přírodověda.

Filosofie seděla tedy na trůně, na němž druhdy vládla teologie. Seděla však opravdu na královském trůně? Feuerbach podnikl velký útok na zjevené náboženství; jeho zajímavé heslo se však týkalo dvou věcí: „Keine Religion – ist meine Religion: keine Philosophie – meine Philosophie!“ A nebyl sám, tento materialistický romantik, který bral náboženství a filosofii jedním útokem. Právě ta doba, která smazávala jasně hranice mezi filosofií a teologií, smazala také hranice mezi vědou pozitivní a filosofií a zbavila filosofii primátu nad vědami a učinila z ní jen jeden obor mezi druhými, jestli vůbec ji uznávala. Tatáž revoluce, která svrhla z trůnu teologii, svrhla brzo i její nástupkyni, filosofii. A filosofové nevěděli, jak se bránit. Masaryk je zrovna tak rozpačitý, když přijde řeč na filosofii, jako byl rozpačitý o teologii. Jen pozorujte jeho pojetí filosofie! Byl ovšem filosofem – či snad byl sociologem? Těžko by bylo filosofii vymezit na základě jeho praxe. Je jeho Rusko a Evropa spis filosofický či sociologický a v čem je jedno a v čem druhé? Vzpomeňme si, jak naši kritikové připomínali, že Masarykův zájem je spíše literární a etický než odborně filosofický, a na debaty o tom, je-li realismus filosofickou soustavou či jen metodou myšlení. Ani v teorii Masaryk nenacházel jasného výměru filosofie. V Konkrétní logice ukazuje, jak je těžko najít definici filosofie a místo pro ni v soustavě věd. Není zřetelně oddělena od pozitivních věd; je to jen „scientia generalis“ neboli „jednotný světový názor“, je to „všeobecná věda“, „všeobecné vědecké vzdělání“, „není nad speciálními vědami“, „všechny vědy jsou filosofické“. V praxi však Masaryk věděl, že filosofie je věda samostatná, že metafyzika je podstatnou její částí, a prakticky vždycky mezi filosofií a vědou rozeznával. Slovem, Masaryk si byl právě tak nejist o postavení filosofie jako teologie.

Tato nejistota je plodem doby pozitivistické, doby spoléhající jedině na danou smyslovou zkušenost z tohoto světa, zkušenost, kterou prý věda jen „zpracovává“. Následkem toho je všechno vědění a zkoumání rozděleno na odborné vědy a pro filosofii nezbyvá nic než být jakousi pořadatelkou mezi nimi. Filosofie, která pohltila teologii, byla sama pohlcena pozitivními vědami.

Positivismus však je překonán a není už dnes nejistoty o postavení filosofie. Filosofie „nezpracovává“ pouze výsledky vědeckého zkoumání, nýbrž má svá fakta, své metody a je vědou pro sebe. Že tomu tak je, je vidět už z toho, že v dějinách myšlení lze filosofa snadno od vědce rozeznat. Locke filosof – Newton vědec; Descartes filosof učením o „cogito, ergo sum“ – vědec učením o analytické geometrii. V předešlém století se ovšem často hranice filosofie rozplývaly: Nietzsche byl trochu básníkem, trochu historikem, trochu filosofem; ale znalci lze i tu rozpoznat, co přičíst na účet poezie, co na účet filosofie. Filosofie je soustavou poznatků o tom, co koneckonců je a proč to nutně je; otázky jako podstata skutečnosti, hranice poznání, základní zákon mravní, absolutní pravda, nesmrtelnost, jsou vlastní otázky filosofické, tj. ani původem ani obsahem ani metodou nepatří do věd pozitivních; filosofie sama tyto otázky tvoří a sama sestruje metody na jejich řešení. Tím není řečeno, že by filosofie řešila své problémy bez ohledu na vědu, na fakta, na teorie, na zkušenost; filosof ovšem musí vědy dbát a vzhledem k ní tvoří své pojmy, ale *sám* je tvoří a nepřejímá je od vědy. Podstatou Platonova idealismu např. není psychologický fakt představ ani přírodní fakt individuů druhů, rodů, nýbrž idea je pojem vytvořený filosofem, aby mohl o oněch faktech jednat.

Filosofie je tedy samostatnou vědou o tom, co koneckonců je; není to jen soubor obecných teorií vědeckých ani jen soubor mínění lidských ani jen světový názor ani jen „kulturologie“; je to věda, jež logicky stojí výše než vědy pozitivní, dávajíc všemu teoretickému bádání teprve smysl. Filosofie není jen „scientia generalis“; není jen souborem pozitivního vědění, nýbrž je poznáním svého druhu, pro které jsou pozitivní vědy jen předsíní. Filosofie se vzpamatovává od devadesátých let předešlého století a čím dál tím jasněji si uvědomuje svoji samostatnost. To právě se uvádívá za podstatný rys naší doby. Jestliže se mění názor na filosofii, co s teologií? Má zůstat teologie zavržena?

Základním východiskem teologie je „zjevení“; kdo věří, že zjevení neexistuje, že je nemožné, protismyslné, anebo kdo neporozumí tomuto pojmu (smím-li tu užít slova pojem), ten koneckonců neuzná teologii za samostatnou vědu, i kdyby se o to pokoušel. Je možná věřit, že učení Ježíšovo je produktem historie, že Ježíš byl nejgeniálnějším mužem, že postihoval pravdu, snad absolutní pravdu, že je jediným vůdcem k mravnému jednání;

v těchto hranicích teologie nemá občanského práva; až potud vládne nanejvýš jen filosofie. Jen pokud uznáme, že evangelium překročuje hranici danou rozumem, tj. že je elementárně jiného druhu než soustava rozumových a rozumem stavěných poznatků o pravdě a mravnosti, slovem, že pochází z jiné oblasti vědění než věda a filosofie (to právě je smyslem slova „zjevení“), učinili jsme teologii možnou. –

Může filosof dovolit existenci teologie založené na zjevení, překračujícím hranice rozumu? To byla základní otázka novodobé filosofie a odpověď byla, že nelze zjevení uznat. Nelze? Učili jsme se u nadšenců pro „zkušenost“, že mimo smyslovou zkušenost nic není a že nelze uznat jiného poznání než pouze uvědomování si vněmů smyslových. (Nelze???) Dnes toto učení tak zašlo, že už mu sotva rozumíme a víme, že k poznání je zapotřebí čínorodosti ducha a že pojmy „pravda“, „mnoho“, „příčina“, „mravní zlo“ nejsou vzaty z pouhého smyslového vnímání. Mysl lidská vnáší do soudů o světě pojmy, které sama si tvoří, aby tento svět pochopila. Existují tedy pojmy, které nejsou vzaty ze smyslové zkušenosti a tyto pojmy neruší vědeckost filosofie. Chápeme, že oblast filosofie je nad oblastí přírodovědy; jestliže to uznáme, otevřeme si cestu k pochopení, že i nad oblastí filosofie může být oblast jiná, která neruší poznání filosofické právě jako filosofie neruší poznání přírodovědecké. Tato oblast je oblastí „zjevení“.

Slovo intuice nevystihuje daleko podstatu zjevení, protože intuice znamená jen psychologický zjev, který nemá ani objektivní přesvědčivosti ani osobní závaznosti; někteří mluví o zvláštním druhu vnitřní zkušenosti, pravice, že teologie je vědou o „náboženské zkušenosti“, ale v tom případě zkušenost není jen „zjevem“, ani jen stavem člověka, nýbrž vedle toho ještě závazkem. Zjevení je skutečnost člověku daná, nepocházející ani ze zkušenosti ani z rozumu, nevyvozená ani indukcí ani dedukcí, nýbrž je „dříve“ než všechny tyto metody anebo je „nad“ nimi tak jako je filosofické poznání dříve než vědecké a je nad ním. Zjevení v tomto smyslu může být jen zčásti měřeno poznatky vědeckými a filosofickými; měřeno však být může: jako filosofie může překročit svoje práva tak i teologie a tehdy je jejich odmítnutí na místě. Když Hegel filosoficky dokazoval, že mezi Martem a Jupiterem nemůže být jiné planety, chybil, a vědci mu to právem vytkli; samostatnost filosofie však tím nebyla dotčena. Podobně když se za zjevení vydává, že slunce se zastavilo na obloze, věda právem tuto chybu teologie opravuje, ale samostatnost teologie se tím neruší. Sic jinak by se rušila i samostatnost přírodovědy, kdyby někdo opravoval jazykové a stylistické chyby v řeči přírodopyslců. Pozitivní vědy je ovšem filosofovi zapotřebí a tak je třeba i teologovi filosofie, ale teologie se nesmí utápět v pouhé filosofii.

Vím, že se mnohému čtenáři, zvyklému na tzv. pokroková hesla, zdá paradoxní hájit ze stanoviska vědeckého nejen teologii, nýbrž i nutnost, aby byla založena na zjevení. Nehájím tu zjevení, nýbrž ukazuji jen, v jakém vztahu je teologie k filosofii. Bez zjevení není teologie. Půjde ovšem o to, vysvětlit čtenáři zjevení tak, aby je tak pochopil, že by v ně mohl s dobrým vědeckým svědomím uvěřit. Nebojím se, že by to nebylo možno. [V tomto ohledu se mi zdá pozoruhodný výklad, který podává E. Brunner v nové encyklopedii filosofické (A. Bäumlers Handbuch der Philosophie, 1926, oddíl „Religionsphilosophie evangelischer Theologie“).] Zjevením se rozumělo poznání nějaké, získané jiným způsobem než prostou zkušeností nebo rozumováním; od té doby, kdy novodobá filosofie prohlásila tyto dvě brány za jediné, kterými vedení vniká do ducha, víra ve zjevení byla podlomena. Když pak tento názor byl zpopularizován, platilo obecné přesvědčení, že zjevení je nemožné. Čtenář je zvyklý na tento populární výklad zjevení, ustálený novodobou praxí, a nedovede se vmyslit do jiného smyslu tohoto slova. Dokud se domníváme, že zjevení je nějaký materiál pro poznání (jako je materiálem pro poznání nějaká formule, nějaká napsaná věc, nějaká historická zpráva), dotud se nevymaníme z předsudku, že zjevení je nemožné. Podobným způsobem nepřekoná nikdo předsudek empiristický, kdo bude rozumět „poznáním“ jediné nějaký materiál pro vědění, jako např. že existuje Amerika, že byl starověk. Takové věci můžeme poznat jen ze zkušenosti, a proto, že empiristé se domnívají, že poznání se vyčerpává jen takovýmto „materiálem“ objektivně daným, docházejí nutně závěru, že mimo zkušenosti není poznání.

Filosof se ptá: jaký mají smysl české dějiny? Co je podstatou prostoru? Je duše lidská, a jaká je? Co je vlastním základem hmoty? Atd. atd. Na tyto otázky hledá namáhavě odpovědi, věnuje hledání život, jiní lidé se o jeho hledání zajímají. Proč, k čemu koneckonců hledá? Elementární touhou po pravdě odůvodníme studium filosofické (a filosofii odůvodníme vědu); jaký smysl však má toto hledání pravdy samo? Proč pravdu a ne raději lež, jak se ptal Nietzsche? Jestliže vědu odůvodníme filosofii, nutno smysl filosofie odůvodnit něčím, co stojí nad ní. Je absolutní příkaz, absolutní moc, cosi neodvratného, co mne nutí, abych věřil v pravdu. Toto něco, čemu se prostě podvoluji, má zdroj ve zjevení.

„I řekl jsem: Běda mně, zahynu, protože jsem člověk poskvrněných rtů, k tomu bydlím uprostřed lidu poskvrněných rtů, a krále Hospodina zástupů viděly oči mé. I přiletěl ke mně jeden ze serafínů, maje v ruce své uhel řeravý, kleštěmi vzatý s oltáře a dotekl se úst mých a řekl: Aj hled, dotekl se tento uhel úst tvých; nebo odešla nepravost tvá, a hřích tvůj shlazen je.“ V těchto slovech Izaiášových není podstatou zjevení to, že se toho a toho dne Izaiášovi ukázal osobně Bůh, že k němu přiletěl anděl, že měl kleště atd. Nejde o tyto materiálie zjevení, nýbrž o to, že jimi vyjadřuje Izaiáš přelom ve svém životě, absolutní jistotu, o kterou

se teď opírá; zjevení je mu posledním důvodem, proč má jednat tak, jak jedná. Na otázku Nietzscheho proč pravdu a ne raději lež, filosof nemá odpovědi než leda, že přirozenost jej tak vede; Izaiáš má absolutní záruku, že má jít za pravdou: Bůh mu to přikázal, rozuměj, zrovna jemu, nikoli komukoli jinému, a učinil to zcela konkrétním způsobem.

Toto je zjevení. Nebudu je rozbírat podrobněji. Trvám, že se nepříčí ani vědě ani filosofii, ba zjevení je zapotřebí, aby věda a filosofie byla možná. Neboť otázka „proč“ potřebuje nějaké odpovědi definitivní; věda a filosofie nemají samy o sobě smysl. „Wer ist das eigentlich, der uns hier Fragen stellt? Was in uns will eigentlich 'zur Wahrheit?' In der Tat, wir machten lange Halt vor der Frage nach der Ursache dieses Willens – bis wir, zuletzt, vor einer noch gründlicheren Frage ganz und gar stehen blieben... Gesetzt, wir wollen Wahrheit: warum nicht lieber Unwahrheit? Und Ungewissheit? Selbst Unwissenheit?“ Nietzsche ztratil nad těmito otázkami hlavu a myslil, že lze volit lež stejně jako pravdu. Proč nelze?